

Arařtırma Makalesi/ Research Article

16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar

Vesile Tanınmış*

(ORCID: 0000-0001-9643-2585)

Makale Gönderim Tarihi

16.01.2023

Makale Kabul Tarihi

15.02.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Tanınmış, V., "16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 71-95.

APA: Tanınmış, V. (2023). 16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 71-95.

Öz

Osmanlı Devleti hakimiyet sahası, Hıristiyan Avrupa'da anti-semitik muamelelere ve sürgünlere uğrayan Yahudilerin, yeni yurt arayışı içinde her daim yönelebildikleri topraklar olmuştur. Batı'dan Osmanlı Devleti'ne iltica eden birçok Yahudi topluluğu arasında, İberya kökenli Sefaradların yanı sıra, Aşkenaz olarak adlandırılan Orta ve Doğu Avrupa menşeli Yahudiler de yer almıştır. Aşkenaz göçleri, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış, 15. ve 16. yüzyıllarda da başkent İstanbul dahil birçok Osmanlı kentine doğru gerçekleşmeye devam etmiştir. Bu çalışma, göçlerin Osmanlı Yahudi toplumunda demografik büyüme yarattığı bir dönemde, 16. yüzyılda, İstanbul'daki Aşkenaz cemaatinin yaşamına dair kısa bir bakış sunmaktadır. Dönemin cizye sayımlarını ihtiva eden defterlerin kaynaklığında, Aşkenaz cemaatinin nüfusu, ekonomik yapısı, cemaat mensuplarının meşguliyet alanları ve şehirdeki ikametlerine ilişkin hususlar ele alınmıştır.

---

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ves.ile@hotmail.com.

Ph.D. Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History.

Anahtar Kelimeler: Aşkenaz, Yahudi, İstanbul, 16. yüzyıl, Cizye.

Ashkenazim in 16th Century Istanbul

Abstract

The dominion area of the Ottoman Empire was the lands where Jews, who were exposed to anti-Semitic treatments and exiles in Christian Europe, could always turn towards in search of a new homeland. Among the many Jewish communities who took refuge in the Ottoman Empire from the West, there were also Jews of Central and Eastern European origin, called Ashkenazi, as well as Sephardic Jews of Iberian origin. Ashkenazi migrations began in the second half of the 14th century; in the 15th and 16th centuries, it continued to take place in many Ottoman cities, including the capital Istanbul. This study provides a brief overview of the life of the Ashkenazi community in Istanbul in the 16th century, at a time when immigration created demographic growth in the Ottoman Jewish community. In the source of the registers containing the jizya censuses of the period, the population of the Ashkenazi community, its economic structure, the occupations of the members of the community and their settlements in the city were discussed.

Keywords: Ashkenazi, Jewish, Istanbul, 16th century, Jizya

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren, Anadolu'da ve Rumeli'de yaptığı fetihlerle Rum ve Ermeni topluluklarla birlikte Yahudi cemaatlerini de tebaasına dahil etmiş, bunun yanı sıra Avrupa'da sürgüne ve baskıya maruz kalan Yahudiler için bir sığınak haline gelmiştir. 15. yüzyıl sonunda İber Yarımadası'ndan başlayan büyük Yahudi akınından çok önceleri bile, Yahudilerin Avrupa ülkelerinden Osmanlı topraklarına göç ettikleri bilinmektedir¹. Batı'daki yönetimlerin, kilisenin ve Hıristiyan toplumun kimi zaman dayanılmaz derecelere varan anti-semitik tutumu, Yahudilerin doğup büyüdüğü memleketlerden ayrılmak zorunda kalmalarının en büyük nedenini teşkil etmiştir. Hayatın her alanında Yahudilere karşı gösterilen tahammülsüzlük, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Aşkenazları da Osmanlı sınırlarına doğru sevk etmiştir. Orta ve Doğu Avrupa Yahudi

¹ M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*, Librairie Durlacher, Paris, 1897, s. 24; Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980, s. 20.

geleneğinin temsilcisi olan Aşkenazlar, yaşam biçimleri, ritüelleri, Yidiş adı verilen İbranice-Almanca karışımı lisanları ve kültürleri ile Osmanlı Yahudi toplumunu meydana getiren öğeler arasında yer almışlardır².

Aşkenazların, sultanın hakimiyetindeki topraklara gerçekleştirdikleri göçlerin hikayesini Macaristan’dan başlatmak gerekmektedir. 1360 yılında Macar kralı Layoş’un hükümrانlığındaki Yahudileri sınır dışı eden kararı, Türk yönetimi altında yaşamayı tercih edenleri Doğu cihetine harekete geçirmişti³. Fransa kralı VI. Şarl’ın Eylül 1394 tarihinde, krallığındaki Yahudilere müsamaha gösterilmeyeceğini belirten fermanı da benzer etki yaratmıştı. Yıldırım Bayezid saltanatı zamanına denk gelen bu ferman üzerine Fransa’dan göç eden Yahudilerin bir kısmı Balkan şehirlerine iskan edilmişti⁴. Yahudilerin Osmanlı ülkesine bu yönelimi, kitlesel bir göç şeklinde gerçekleşmediği durumlarda dahi Rumeli kentlerindeki Yahudi nüfusunu artırarak, cemaatlerin gelişmesine katkı sağlamıştı⁵.

Osmanlılar, 1453 Mayıs’ında İstanbul’u ele geçirdiklerinde, şehirde Rabbani ve Karai olmak üzere dinî-itikadî açıdan Yahudiliğin iki akımının mensuplarından oluşan bir Yahudi cemaati ile karşılaşmışlardı⁶. Büyük kısmını Romanyotların⁷ oluşturduğu

² Aşkenaz, ilk kez Tevrat’ta, Nuh neslinin izah edildiği bölümde Yafet’in torunun ismi olarak zikredilmiştir. Bkz. *Kutsal Kitap*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001, Yar. 10: 3. Bu isim, Ortaçağda öncelikle Ren Nehri çevresinde olmak üzere, Kuzey Fransa ve Almanya’da Yahudilerin yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanılırken, zamanla sınırlarını genişleterek Orta ve Doğu Avrupa Yahudiliğini ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bkz. “Ashkenaz”, *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007, s. 569- 571; “Ashkenaz”, *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, Ed. Zwi Werblowsky- Geoffrey Wigoder, Adama Books, New York, 1986, s. 45.

³ Halil İnalçık, “Foundations of Ottoman- Jewish Cooperation”, *Jews, Turks, Ottomans: a Shared History Fifteenth through the Twentieth Century*, Ed. Avigdor Levy, Syracuse University Press, New York, 2002, s. 4.

⁴ Harry Ojalvo, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaalarına İlişkin Kısa Tarihçe*, 500. Yıl Vakfı, İstanbul, 2001, s. 30; Epstein, a.g.e., s. 20.

⁵ İnalçık, a.g.m., s. 4.

⁶ Yahudiliğin anaakımı olan Rabbanilik, Tevrat’ın tefsiri olarak görülen Talmud’u, Yahudi kutsal metni Tanah gibi otorite olarak tanır. Rabbaniler, Osmanlı Yahudi toplumunda nüfusça baskın olan grup idi. Talmud’u ve haham literatürünü tanımayarak, inanç esaslarının belirlenmesinde Tevrat’ı esas alan Karailiğin salikleri ise İstanbul Yahudi toplumunda azınlıktaydılar. Karai ve Rabbani inanç esasları arasındaki

Rabbanilerin arasında İtalyan ve Aşkenaz Yahudileri de bulunmaktaydı⁸. İstanbul'daki Aşkenaz nüfusu, 15. yüzyılda Almanya'da Yahudilere yönelik zulmün yeniden yükselişe geçmesinin bir sonucu olarak daha da artacaktı. Yahudiler, Macaristan'da, Fransa'da ve aslında Hıristiyan Avrupa'nın hemen her bölgesinde olduğu gibi Almanya'da da türlü suçlamalarla yüzleşmek zorunda kalmışlardı. Sıklıkla gündeme gelen suçlamalardan birisi, veba gibi ölümcül hastalıklara Yahudilerin sebebiyet vermesine ilişkindi. İthamların en yaygınları arasında kan iftiralari da bulunmaktaydı. Buna göre, Yahudiler, Pesah Bayramında tükettikleri mayasız ekmeği yapmak için Hıristiyan çocuklarını önce öldürüyor, sonra kanlarını çıkararak ekmeğin hamuruna katıyorlardı. Ayrıca İsa'nın çarmıha gerilmesinin ve böylece hayatını kaybetmesinin sorumlusu olarak da Yahudiler görülüyordu. Sonunda Aşkenazlar, 15. yüzyıl boyunca Almanya'daki birçok şehirde, nefyedilmelerini buyuran fermanlarla karşı karşıya kalmışlardı⁹. Şüphesiz, Bavjera, Bohemya ve Silezya'yı dolaşarak, Avrupa'nın güneyinde yürüttüğü faaliyetlere benzer şekilde Hıristiyan halkı kışkırtan Fransisken din adamı John Capistrano, Yahudi karşıtlığını körükleyen önemli etkenlerden biri olmuştu¹⁰. Bu zulüm döneminde, Orta Avrupa'nın değişik bölgelerinden, bilhassa 1470 yılında Bavjera'dan sürgün edilmelerinin sonrasında Sofya, Vidin, Niğbolu, Selanik ve İstanbul'a yerleşenlerle birlikte Osmanlı Devleti'ndeki Aşkenaz nüfusu önemli ölçüde yükseliş göstermişti¹¹.

---

farklılıklar için bkz. Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-da Yayınları, Ankara, 1985, s. 194- 209; Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965, s. 197- 199.

⁷ Anadolu, Balkanlar ve İstanbul'daki varlıkları Roma ve Bizans dönemine kadar dayanan Yahudi cemaati. Mehmet Aydın, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 14/ 14 (Mart 2002), s. 7-8.

⁸ Aydın, a.g.m., s. 7.

⁹ Guenter Lewy, *Jews and Germans: Promise, Tragedy and the Search for Normalcy*, The Jewish Publication Society, Lincoln, 2020, s. 2- 3; Jits van Straten, *The Origin of Ashkenazi Jewry: the Controversy Unrevealed*, De Gruyter, New York, 2011, s. 49- 50.

¹⁰ Franco, a.g.e., s. 25.

¹¹ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 53; Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, II, Isis Press, İstanbul, 1961, s. 120.

Aşkenazların, Osmanlı Devleti’ne iltica etmelerinde Avrupa’da gördükleri kötü muamelenin etkisi olduğu çok açıktır. Ancak Osmanlı idaresinde Yahudilere sunulan koşullar ve fırsatlardan haberdar olmaları da Aşkenazları göç etmeye sevk eden bir başka faktör olarak görünmektedir. Aslen Fransa menşeli olan Haham İsak Sarfati’nin Edirne’den Svabya, Ren Bölgesi, Steiermark, Moravya ve Macaristan’daki Yahudilere seslendiği mektubu bu noktada önemlidir. Sarfati, Almanya’da doğup büyümüş ve eğitimini orada tamamlayarak Edirne’ye yerleşmiş bir Aşkenaz’dır. Orta Avrupa’daki dindaşlarını Osmanlı Devleti’ne göçe teşvik amacıyla yazdığı mektubu, Yahudilerin Türk egemenliğinde buldukları huzur ve refahı konu almaktadır. Mektup, Almanya’daki ıstıraba, adaletsiz yasalara, zorla vaftiz edilmelere ve sürgüne karşı, Türkiye’yi “hiçbir şeyin eksik olmadığı” ve herkesin “kendi asmasının ve incir ağacının altında huzur içinde” yaşayabildiği bir ülke olarak tasvir etmektedir¹². Hıristiyanlar tarafından ibadetten eğitime, Yahudi yaşamının farklı alanlarına getirilen kısıtlamalara değinilmekte, Batı’da dayatılanlar ile Osmanlı Devleti’ndeki serbestlik, kılık kıyafete ilişkin uygulamalar üzerinden örneklendirilerek mukayese edilmektedir: “Burada en değerli giysileri giymenize izin verilir. Hıristiyan aleminde ise tersine, ...çocuklarınıza zevkinize göre kırmızı ya da mavi giydirmeye bile cesaret edemezsiniz”¹³. Dahası hahama göre bu ülke, sağladığı dünyevî mutluluğun yanında, Kutsal Topraklara olan yakınlığı ile manevî saadete ulaşma vesilesini de sunmaktadır: “...Türkiye ... dilerse her şeyin sizin için iyi olacağı bir ülke. Kutsal Topraklara giden yol Türkiye üzerinden size açık.”¹⁴. Sarfati, bu ifadeyle hac görevini yerine getirmek isteyen din kardeşlerinin dikkatini çekmek istemiş olabilir¹⁵. Öte yandan bu coğrafi yakınlığı, mesihî arzular çerçevesinde Yahudileri

¹² Franz Kobler, *Letters of Jews Through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century*, Ararat Publishing Society, London, 1953, s. 283- 285. Bazı kısaltmalarla mektubun tercümesi için bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003, s. 61- 62; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 156- 157.

¹³ Kobler, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁴ Kobler, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁵ Epstein, *a.g.e.*, s. 21- 22.

nihaî kurtuluşa bir adım daha yaklaştıracak bir fırsat olarak görmüş olması da muhtemeldir¹⁶.

Aşkenazları coşkulu bir üslupla Osmanlı topraklarına davet eden hahamın, mektubunu kaleme aldığı tarih hususunda değişik tahminler söz konusudur. Mektubun gönderiliş tarihini 1430'lu yıllara götürülenler¹⁷ olduğu gibi, İstanbul'un fethinden sonraki süreçte yazıldığını düşünenler de bulunmaktadır. H. Graetz, mektupta geçen "...Doğu'ya giden bir Hıristiyan gemisinde bulunan her Yahudi'nin denize atılması için bir yasa çıkardılar." ifadesinin, 15. yüzyılda yayınlanan Yahudilerin Kutsal Topraklara seyahatlerine yardım etme yasağına atıf yaptığını düşünerek, mektubu 1454 senesine tarihlendirmiştir¹⁸. İnalçık da İstanbul'un fethinden sonraki bir tarihte gönderildiği kanaatindedir. Üstelik, başkentini nitelikli ve yetenekli insan gücü ile yeniden canlandırma hedefi taşıyan II. Mehmet'in, bu mektubu, Aşkenaz hahamın aracılığıyla Avrupa'daki Yahudilere göndertmesi ihtimali üzerinde durmuştur¹⁹. Osmanlı ülkesini bir Yahudi için maddî-manevî her yönüyle böylesine idealize eden bir mektubun, yöneticilerin "teşvikiyle olmasa da işbirliğiyle düzenlenerek bir propaganda"²⁰ aracı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu ihtimal, Osmanlı sultanlarının, yeni fethettikleri bölgeleri ve hususen İstanbul'u kalkındırmak maksadıyla Yahudilerin sermaye, tecrübe ve mesleki becerilerinden istifade etme politikası ile de uyum gösterir²¹. Neticede,

¹⁶ Marc David Baer, *Sultanic Saviors and Tolerant Turks: Writing Ottoman Jewish History, Denying the Armenian Genocide*, Indiana University Press, Indiana, 2020, s. 32-33.

¹⁷ Gilles Veinstein, "Jews and Muslims in Ottoman Territory before the Expulsion from Spain", *A History of Jewish-Muslim Relations: From the Origins to the Present Day*, Ed. Abdelwahab Meddeb- Benjamin Stora, Princeton University Press, Princeton, 2013, s. 165; Epstein, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁸ Kobler, *a.g.e.*, s. 283.

¹⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s. 4- 5.

²⁰ Veinstein, *a.g.m.*, s. 166.

²¹ Veinstein, *a.g.m.*, s. 166. 15. ve 16. yüzyıllar bu politikanın örnekleriyle doludur: İstanbul'un ele geçirilmesinin ardından II. Mehmet, harap durumdaki şehri yeniden iskan ve ihya edebilmek için Anadolu'dan ve Rumeli'den binlerce Yahudi'yi naklettirmiştir. Bkz. Joseph Hacker, "The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Ed. Aron Rodrigue, Indiana University, Bloomington, 1992, s. 1- 23. II. Bayezid, İber Yarımadası'ndan iltica eden Yahudileri,

ister sultanın onayı veya işbirliğiyle, ister Sarfati’nin Edirne’de karşılaştığı dindaşlarının ısrarlarıyla yazılmış olsun bu mektup, 15. yüzyıl Orta Avrupa’sındaki Yahudileri, Osmanlı tabiiyetine geçmeleri hususunda yüreklendirecek derecede etkili görünmektedir.

Cizye Sayımlarını İhtiva Eden Defterlere Göre 16. Yüzyılda İstanbul Aşkenaz Cemaati

İslam hukukuna göre akıl baliğ ve sağlıklı her gayrimüslim erkeğin ödemekle yükümlü olduğu cizye, devletin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Bu nedenle, cizye yükümlülerini saptamak için sayımlar yapılmış; tespit edilen mükelleflerin isimleri belli aralıklarla güncellenen defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı maliye teşkilatının vergi kaynaklarını tespit gayesiyle gerçekleştirdiği bu sayımları ihtiva eden defterler, iktisat tarihi çalışmaları için sayısal veriler sunmakla birlikte, gayrimüslim tebaanın tarihine ilişkin de yol gösterici belgeler olarak önem taşımaktadır²².

Osmanlı klasik döneminde, modern anlamda uygulanmış nüfus sayımları olmadığı için cizye mükelleflerinin tahrir edildiği defterler, diğer gayrimüslim toplulukların olduğu gibi Yahudi toplumunun da demografik seyrini değerlendirme imkanı sunabilmektedir. Üstelik bu belgeler, gerek İstanbul’un fethi sonrasında II. Mehmet tarafından hayata geçirilen sürgün politikası ile gerekse Avrupa’dan kendi

---

Osmanlı kentlerinin refah düzeyini artırabilecek ekonomik ve teknik katkıyı sağlayabilecek unsurlar olarak değerlendirdiği için olumlu karşılamıştır. Jacob Barnai, “On the History of the Jews in the Ottoman Empire”, *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture*, Ed. Esther Juhasz, Israel Museum, Jerusalem, 1990, s. 19. Yavuz Sultan Selim, Mısır’ın fethinden sonra İstanbul’a sürgün ettiği yüzlerce kişinin arasında birçok Yahudi tüccar ve zanaatkâra da yer vermiştir. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos ve II. Selim’in Kıbrıs fetihleri akabinde de bölgesel kalkınma amaçlı olarak Yahudilerden istifa edilebileceği düşünülmüştür. Hacker, a.g.m., s. 23, 32- 33.

²² Osmanlı Devleti’nde cizyenin tahsili süreci için bkz. Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, Çev. Şinasi Altundağ, *Belleter*, 8/ 32 (1944), s. 599- 652; Halil İnalçık, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45-48; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 252-261.

iradeleriyle gerçekleştirdikleri göçlerle Osmanlı başkentine yerleşen Yahudileri menşesine göre kaydetmektedir. Osmanlı Arşivinde, 16. yüzyılda İstanbul'da ikamet eden Yahudi cemaatlerinin cizye sayımlarını içeren birkaç defter bulunmaktadır. Bu kaynaklardan ikisi, yüzyılın ilk yarısında, Kanuni Sultan Süleyman saltanatı döneminde düzenlenmiştir. Cizyesi II. Mehmet'in vakfına gelir olarak tahsis edilen Yahudileri listeleyen 1540 ve 1545 tarihli defterlerde, menşesine göre kaydedilmiş 50 cemaat arasında Aşkenazlar da yer almaktadır. Kökenlerine göre tahrir edilen bu cemaatleri, Aşkenazlardan farklı kılan bazı özellikler söz konusudur. Öncelikle 16. yüzyılın ilk yarısına ait bu defterler, fetih öncesinde İstanbul'da mevcut olan topluluklar ile fetih sonrasında Anadolu'dan ve Rumeli'den sürgün tarihiyle şehre gelerek yerleşenleri kaydetmiştir. Aşkenazlar ise Avrupa'da gördükleri zulmün neticesinde, kendi arzularıyla İstanbul'a göç eden Yahudiler olarak diğer cemaatlerden ayrılmaktadır²³. Bahsi geçen defterlerde, Aşkenazlar haricinde tahrir edilen cemaatlerin hemen hepsi Rumca konuşan ve Bizans kültürünün izlerini taşıyan Romanyot Yahudileridir. Bununla birlikte birkaç grup halinde Karai mezhebine mensup Yahudiler de vardır. Ancak 15. yüzyılın sonundan itibaren İber Yarımadası'ndan ve İtalya'dan Osmanlı topraklarına iltica eden Yahudilere dair veriler bu defterlerde bulunmamaktadır. Göçmen bir topluluk olarak Aşkenazların Fatih Sultan Mehmet Vakfı cizye listelerinde zikredilmesi, Batı ve Güney Avrupa menşeli Yahudilere kıyasla daha önce İstanbul'a yerleşmiş olmalarıyla açıklanabilir. Bunun yanında, İspanya, Portekiz ve İtalya göçmeni Yahudiler, bir müddet için cizyelerini doğrudan hazineye ödemiş olmalıdırlar ki, Fatih Sultan Mehmet Vakfı cizye listelerinde isimleri ilk kez 16. yüzyılın sonunda görülmektedir.

1540 yılında, Fatih Sultan Mehmet Vakfı için cizyesi tahsil edilen 1.522 Yahudi hanesinden 25'i "Cemaat-i Yahudiyan-ı Aşkenas Alman" başlığı ile kaydedilen Aşkenazlara aitti²⁴. Bütün vergi mükellefleri,

²³ Cizye listelerinde adı geçen Girit cemaati de, o dönemde Venedik idaresindeki adadan gelen Yahudilerden oluştuğu için menşe olarak diğer topluluklardan farklı bir niteliğe sahip görülebilir.

²⁴ 1540 ve 1545 tarihli defterlerde, Yahudi cemaatinin vergi mükelleflerine dair verilen yekûnlar ile listelerde isimleri kayıtlı kişi sayısı arasında farklar bulunmaktadır. Çalışmamızda, zikredilen defterlerde sunulan rakamlar dikkate alınmıştır. BOA (Devlet

kendi isimlerinin yanı sıra baba isimleri ve gelir seviyeleri göz önüne alınarak tahakkuk edilen vergi miktarları ile birlikte kaydedilmişti. Buna göre, zenginlerden 192 akçe, orta hallilerden 96 akçe ve düşük gelirlilerden 48 akçe toplanmıştı. Aşkenaz vergi mükellefleri arasında hiç zengin bulunmadığı gibi, yalnızca bir hane orta gelir düzeyine sahip şekilde cizyesini 96 akçe olarak ödemişti. Diğer bütün Aşkenazlar, cizyedarlara 48 akçe ile en düşük dilimde ödeme yapmışlardı²⁵. Beş yıl sonra gerçekleştirilen sayımda, Yahudi vergi mükellefi yekûnunda az da olsa bir düşüş görülmesine rağmen, 26 hane ile 1.490 Yahudi hanesi arasında yer alan Aşkenazlar için ciddi bir değişim yaşanmamıştı. Yine cizyesini yüksek vergi diliminde ödeyen Aşkenaz bulunmuyordu. 1545 senesine tarihlenen bu sayımda, düşük ile orta gelir grubu arasında vergilendirilen ve maddi gücüne göre 55, 70, 80 akçe gibi muhtelif meblağlar ödeyen bireyler mevcuttu. Ancak Aşkenaz cemaatinin tamamında ağırlıklı grubu, geçimini güçlükle kazanan kesim oluşturunuyordu²⁶.

1540 ve 1545 yılı sayımlarında vergiye tabi tutulan 30 Yahudi cemaatinin, 16. yüzyılın ikinci yarısında gözden kaybolduğu görülmektedir. Büyük kısmı Romanyot olan bu cemaatlerin kimisi 5-10, bazıları en fazla 30-35 aileden meydana gelmişti. Bu küçük topluluklar, muhtemelen aynı kültür dairesini paylaştıkları daha büyük cemaatler içinde eriyerek kaybolmuştu. Varlıklarını, artan nüfuslarıyla yüzyıl sonuna doğru devam ettirebilmeyi başaranlar, umumiyetle 50 aileyi aşkın şekilde şehirde sakin olan cemaatlerdi. 16. yüzyılın ilk yarısında vergi ödemeye kadir 25- 26 haneye sahip Aşkenazlar ise esasında ortadan kaybolan birçok Yahudi cemaatine eş büyüklükte idi. Ancak gelenekleri, litürjik farklılıkları, dilleri, kendilerine özgü yapıları ile diğer Yahudi toplulukları arasında dağılmadan kalabilmeyi başarmışlardı. Üstelik yüzyılın sonuna doğru tanzim edilen cizye tahrir defteri, dağılmak bir yana cemaatin nüfusundaki artışı belgelemekteydi²⁷. III. Mehmet zamanına ait bu defter, diğer iki kaynağımızdan farklı olarak, sürgün yoluyla şehre gelen Yahudilerle birlikte, Osmanlı belgelerinde

Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *TT.d.(Tapu Tahrir Defterleri)*, No. 210, s. 72; BOA, *TT.d.*, No. 240, s. 39.

²⁵ BOA, *TT.d.*, No. 210, s. 72.

²⁶ BOA, *TT.d.*, No. 240, s. 38.

²⁷ BOA, *MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)*, No. 14393, s. 147- 152.

“Kendi Gelen” şeklinde zikredilecek olan cemaatleri de kaydetmişti²⁸. Portekiz, Katalonya, Aragon, Kordoba, Sicilya, Mesina ve Kalabriya gibi köken bölgelerine göre adlandırılan bu cemaatler, kendi iradeleriyle Osmanlı Devleti’ne iltica eden Yahudilerden oluşmakta idi. Birçok vergi mükellefinin fiziksel özellikleri, meslekleri, ikametleri ve meskenleri hakkında tafsilatlı bilgiler ihtiva eden defter, yine cizyeleri, II. Mehmet’in kurmuş olduğu vakfa gelir olarak tahsis edilen Yahudileri listeliyordu. Buna göre; 38 cemaat halinde kaydedilen 2.604 vergi mükellefinden 65’i Aşkenaz idi. Aşkenazlar, İstanbul Yahudi toplumunda takriben %2,5’lik bir alanı işgal ediyordu. İber Yarımadası ve İtalya menşeli Yahudilerin dahil olduğu “Kendi Gelen” cemaatleri arasındaki varlıkları ise ancak %6’ya yaklaşan oranda idi²⁹.

III. Mehmet döneminde de her bir vergi mükellefi, mali gücü dikkate alınmak suretiyle vergilendirilmiş ve bu sefer cizye defterine “a’lâ, evsat, ednâ” başlıkları altında kaydedilmiştir. Yüksek kazanç sahibi yani “a’lâ” kategorisindeki Yahudilerden 180 akçe cizye alınırken; “evsat” başlığı altında kaydedilen orta gelir seviyesindeki bireylerden 120 akçe, dar gelirli olarak addedilen “edna” sınıfından ise 60 akçe tahsil edilmiştir³⁰. Üç sınıf üzerinden yapılan bu taksim, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul’daki Yahudi toplumunun ekonomik durumuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmayı mümkün

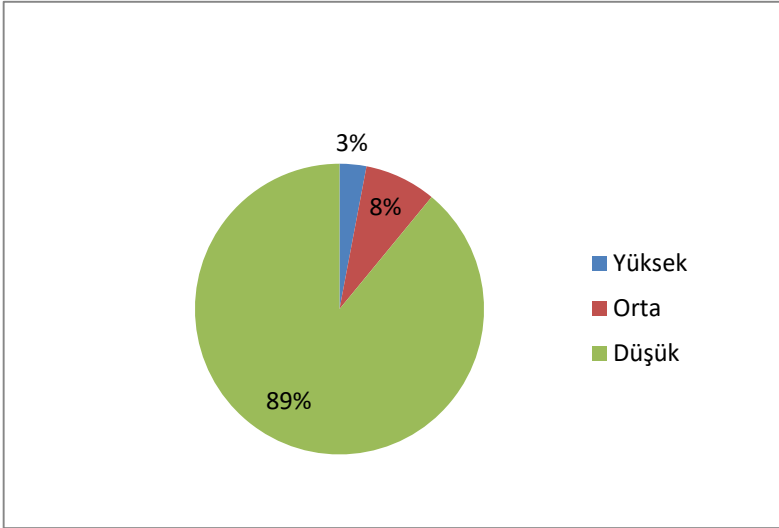
²⁸ Söz konusu cizye defteri esasında herhangi bir tarih taşımamaktadır. Ancak defterin ilk sayfasındaki tuğra, III. Mehmet döneminde oluşturulduğunu gösterir. Sonundaki mühür ise tahririn, eski Şam kadısı Müderris İskenderzade Abdürrahim Efendi’nin nezaretinde hazırlandığına işaret eder. Abdürrahim Efendi, Şam’daki görevinin ardından, 1601-02 (H. 1010) tarihinde memleketi Konya’ya döndüğü sırada vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 135- 136. Bu durumda, müderrisin Şam kadılığına atanmadan önceki bir zaman diliminde sayım işleminin tamamlanmış olması gerekir. Stephane Yerasimos, III. Mehmet zamanında yapılan bu sayımı, Yeni Cami inşası ile alakalı görür. Çünkü Yeni Cami’nin inşa edileceği alan, bu dönemde Yahudi mülklerinin yoğun olduğu bir arazi idi ve inşaatın başlayabilmesi için Yahudilere ait emlakın kamulaştırılması gerekmişti. Yerasimos, bu nedenle, defterin tarihini kamulaştırma faaliyeti öncesine götürür; sultanın cülusu ile cami inşaatının başlamasından önceki bir döneme tarihlendirir ve 1595- 1597 seneleri arasında düzenlendiği tahminini yürütür. Bkz. Stephane Yerasimos, “La Communauté Juive d’Istanbul a la Fin du XVIe Siecle”, *Turcica: Revue d’Etudes Turques*, 27 (1995), s. 108.

²⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147-152.

³⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 14393.

kılmaktadır. Aşağıdaki grafik, Aşkenaz cemaati özelinde yapılacak değerlendirmeleri kolaylaştırmak gayesiyle, cemaat mensuplarının gelirleri nispetinde ödedikleri cizyelerinden hareketle hazırlanmıştır:

Grafik 1: Aşkenaz Vergi Mükelleflerinin Gelir Seviyelerine Göre Dağılımı

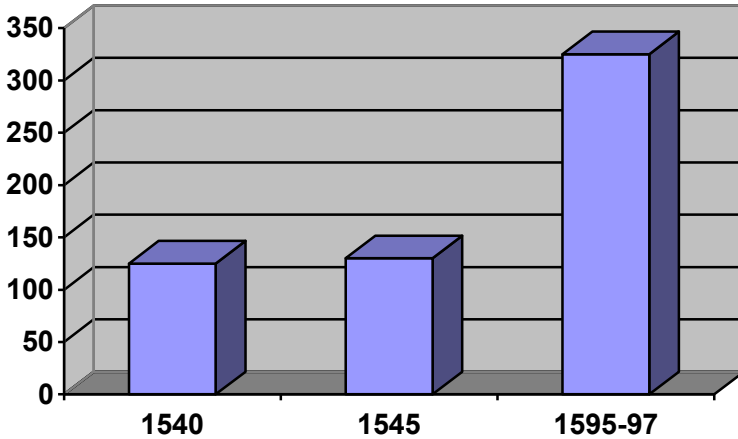

1595- 97 cizye sayımında tahrir edilen 65 Aşkenaz vergi mükellefinin 2’si a’lâ, 5’i evsat ve 58’i edna kategorisinde vergilendirilmiştir. Cizye defterinde, evsat ve edna başlığı altında listelenen mükelleflere ilişkin bilgiler ayrıntılı şekilde verilirken, yüksek gelir grubuna sahip bireylerle ilgili -birisinin haham olması dışında- hiçbir detay kaydedilmemiştir. Yüksek ve orta gelirli Aşkenazlar, cemaat içinde ancak %11’lik bir kesimi temsil etmektedir. Cizyelerini en düşük miktarda ödeyen mükelleflerin %89 oranındaki varlığı, cemaatin büyük bölümünün, 16. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi geçimini sağlamakta zorlanan bireylerden oluştuğu kanaatini vermektedir. Aslında bu durum, yani cizyesini edna kategorisinde ödeyenlerin sayıca fazla oluşu, Yahudi toplumunun geneli için de geçerli görünmektedir. 2.604 Yahudi vergi mükellefinin tespit edildiği

sayımda, a'lâ kategorisinde kaydedilenler %6, edna olarak sınıflandırılanlar ise yaklaşık %63 oranındadır.

Cizye sayımlarını ihtiva eden defterler, yalnızca vergi mükellefi sayısını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen uygulamanın ürünü oldukları için gayrimüslim toplulukların demografik seyrine dair kesin rakamlar sunmazlar. Ancak konuya ilişkin tahminlerde bulunmaya izin veren veriler taşırlar. Aşağıdaki grafik, 16. yüzyılda Yahudi vergi mükelleflerinin listelendiği üç farklı sayım kaynaklığında İstanbul'daki Aşkenaz nüfusu hakkındaki tahminleri göstermektedir:

Grafik 2: 16. Yüzyıl İstanbul Aşkenaz Nüfusu

Vergilendirmede "hane"nin esas alındığı 1540 ve 1545 tarihli sayımlarda Aşkenazlara dair sonuçlar, her hanede beş kişinin sakin olduğu varsayılarak değerlendirilmiştir. Yüzyıl sonundaki cizye defterinde "nefer" şeklinde kaydedilen vergi mükellefleri de aileleriyle birlikte ikamet ettikleri düşünülerek hesaplanmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısından yüzyıl sonuna uzanan süreçte sayım sonuçları mukayese edildiğinde, şehirdeki Aşkenaz nüfusunun 2,5 kat artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Yüzyıl boyunca Orta Avrupa'dan göçlerinin süregeldiğini bildiğimiz Aşkenazlar için aslında bu durum şaşırtıcı değildir. Aynı dönemde İber Yarımadası'ndan gerçekleşen Yahudi akınına nazaran çok daha zayıf olmasına karşın, Aşkenaz göçü, bazı Balkan kentlerinde de cemaat nüfusunun katbekat artmasına neden

olmuştur. Edirne bu durumun güzel bir örneğini sunmaktadır. Tapu tahrir defterleri, eski payitahtta, göçmen Alman Aşkenazlarının yanı sıra Macaristan’dan sürgün edilenler tarafından kurulan “Budun” isimli bir başka cemaate de yer vermektedir³¹. Aslında İstanbul’da da Budin şehriden gelenlerce oluşturulan bir topluluk bulunmaktadır. Fakat bu topluluğun ismine 16. yüzyıla ait sayımlarda değil, 17. yüzyıl cizye defterlerinde rastlanmaktadır³². Oysaki Kanuni Sultan Süleyman’ın Macaristan’daki fetihlerinden hemen sonra birçok Yahudi’nin İstanbul’a getirildiği bilinmektedir. Peçevi, Sultan Süleyman saltanatından 1640 yılına kadar yaşanan hadiseleri kaleme aldığı tarihinde, Budin’in ele geçirilmesi akabinde binlerce Hristiyan ve Yahudi’nin aileleriyle beraber gemilere bindirilerek Osmanlı şehirlerine nakledildiğine değinmiştir³³. Bu durumda, bir kısmı İstanbul’a yerleştirilen Budinli Yahudilerin 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren kendi sinagoglarını ve cemaat yapılanmalarını tesis etmeleri çok olağandır. Fakat dönemin cizye kayıtlarında ayrı bir cemaat başlığı altında kaydedilmemelerinin yanı sıra, Avusturya elçilik heyetinin vaizi olarak İstanbul’da bulunan Gerlach’ın izlenimleri de Macar Yahudilerinin Alman Aşkenazlarla aynı sinagogu kullandıkları yönündedir³⁴. Alman Aşkenazlarının dualar edip ilahiler söylediği bir okula 1578 Mart’ında

³¹ Epstein, *a.g.e.*, s. 218, 263.

³² BOA, *MAD.d.*, No. 2060, s. 22- 23; BOA, *MAD.d.*, No. 14932, s. 15- 16.

³³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 76. Budin’in fethinden sonraki süreçte Yahudilerin akıbetine ilişkin kaynaklar, birbirine zıt tasvirler ortaya koyarlar. Bazıları, Yahudilerin katledildikleri yönünde şiddet temalı anlatılar sunar; buna tezat oluşturacak şekilde, sultanın merhametine odaklananlar da vardır. Kaynakların çoğu, Yahudilerin Osmanlılar tarafından bölgeden başka yerlere transfer edildikleri konusunda hemfikirdir. Jaroslav Miller, “Between The Ottomans and the Habsburg: Hungarian Jews After the Mohacs Catastrophe”, *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica*, 3 (June 2004), s. 102; Katalin Szende, “Scapegoats or Competitors? The Expulsion of Jews from Hungarian Towns on the Aftermath of the Battle of Mohacs (1526)”, *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, Ed. John Tolan, Brepols Publishers, Turnhout, 2015, s. 73- 74.

³⁴ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573- 1576*, I, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 310.

ziyaret gerçekleştiren Gerlach, Lehlerin ve Macarların da burada eğitim aldıklarını ve hepsinin Almanca konuştuklarını gözlemlemiştir³⁵.

Budin'in fethiyle alakalı olmak üzere Macar Yahudilerini doğrudan ilgilendiren ve tarih yazımına yansımış başka bir husus daha bulunmaktadır. Osmanlılar, Macar ordusuna karşı Mohaç meydanında kazandıkları muharebenin ardından Tuna boyunca ilerleyip Budin'e ulaştıklarında, Hıristiyan halkın çoğu kaçmış ve şehirde neredeyse sadece Yahudiler kalmıştır. Kalenin anahtarları, Földvar'da Sultan Süleyman'a Budinli bir Yahudi tarafından takdim edilmiş, böylelikle Macar başkenti çarpışma olmaksızın ele geçirilmiştir. Sultan, Osmanlı yararına göstermiş olduğu hizmetin karşılığı olarak bu kişiyi ve ahfadını birtakım vergi ve angaryalardan muaf kılan bir fermanla ödüllendirmiştir³⁶. Bu imtiyazlar, her taht değişikliğinde ve muafiyet beratına aykırı davranılması halinde aile üyelerinin talebi üzerine yinelenmiştir. Vergi affını konu alan 19. yüzyıla ait Osmanlı belgeleri, Yasef v. Salomon'u kale anahtarlarını sultana teslim eden kişi olarak gösterirler³⁷. Ancak bu muafiyeti belgeleyen en eski vesika ki 1693 tarihli, söz konusu eylemi İsrail v. Yasef'e mal etmektedir³⁸. Bununla birlikte, İsrail v. Yasef ismi, 19. yüzyıldaki belgelerde de zikredilmektedir; ancak olayın ana aktörü olarak değil, "Alaman" lakabıyla maruf ve devlete hizmetlerde bulunan torun rolüyle karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında Yahudi cemaatinin etkin ve varlıklı bir ferdi olarak öne çıkan İsrail v. Yasef'i, "Alamanoğlu" veya "Alamanzade" unvanıyla şer'iyeye sicillerindeki birkaç kayıta da izlemek mümkündür³⁹.

³⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577- 1578*, II, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 757- 758.

³⁶ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995, s. 44.

³⁷ Yasef v. Salomon'un nesline tanınan muafiyet beratının II. Mahmut'un cülusu nedeniyle tecdidini için bkz. BOA, *MFB (Müzehebb Ferman ve Beratlar)*, No. 680. Galanti, vergi affına ilişkin fermanın H. 1281 (M. 1864) tarihli bir suretini yayınlar. Bkz. Galanti, *a.g.e.*, s. 45- 46. Z. Teoman, söz konusu muafiyete ilişkin bir belge yayınlamak için çalışır; ancak yorumları çelişkilidir. Bkz. Zeki Teoman, "Budin Şehrinin Anahtarlarını Kanuniye Kim Teslim Etti?" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 12 (1987), s. 16- 17.

³⁸ BOA, *A.DVNS.MHM.d (Mühimme Defterleri)*, No. 104, s. 270, h. 1231.

³⁹ GŞS (Galata Şer'iyeye Sicilleri) , No.25, s. 16/1; GŞS, No. 27, v. 83a/ 2; GŞS, No. 40, v. 63a/3. Alamanoğlu hakkındaki mahkeme kayıtları, O. Kaya'nın kadı sicilleri

Osmanlı kaynakları, 16. yüzyıl İstanbul’unda “Alamanoğlu” olarak tanınan bir başka Yahudi’den daha bahsederler⁴⁰: Salomon Nathan Aşkenazi. İtalya’nın Udine kentinde doğan Salomon Nathan Aşkenazi, Padova’da tıp eğitimi alarak uzun yıllar Lehistan kralının hekimliğini yapmış, 1564’te İstanbul’a yerleşmiştir. İstanbul’da Venedik balyoslarına hekimlik haricinde diplomasi alanında sunduğu hizmetlerle dikkat çeken Salomon, Avrupa siyasetine vukufiyeti sayesinde Osmanlı sarayında da etkin olmuştur⁴¹. Sokullu Mehmet Paşa’nın güvenini kazanarak, Avrupalı devletlerle sürdürülen ilişkilerde danışmanlık görevi üstlenmiştir⁴². Osmanlı siyasetinde edindiği nüfuzun, ticari sahada Aşkenazi’ye avantajlar sağladığı, büyük servet sahibi olduğu bilinmektedir⁴³.

“Alamanoğlu” ismini, 1595-97 cizye tahrir defterinde, Yahudi cemaati mensuplarının yerleşim bilgilerinin kaydedildiği satırlarda da görürüz. Vergi mükelleflerinin tamamının olmasa da önemli bir kısmının yerleşimlerine dair detayları günümüze taşıyan bu defterde,

---

kaynaklığında Galata Yahudilerini konu alan tezinde referans olarak gösterilmiştir. Bkz. İlyas Ozan Kaya, *Şer’iyye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600- 1625)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Nevşehir, 2018, s. 72, 79, 99. İlgili mahkeme kayıtları tarafımızca incelenerek, Kaya’nın atıfta bulunduğu sayfa ve varak numaralarına ilişkin gerekli görülen bazı değişikliklerle birlikte yansıtılmıştır.

⁴⁰ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, İstanbul, 1999, s. 314; Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, II, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 370- 371.

⁴¹ Cecil Roth- Leah Bornstein- Makovetsky, “Ashkenazi Solomon”, *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007, s. 577- 578; Avigdor Levy, *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, Princeton, 1994, 76- 77; Menderes Kurt, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomasisinde Bir Yahudi Hekim: Salomon Aşkenazi, *Osmanlı’da Diplomasî, Siyaset ve Savaş*, İstanbul, 2020, s. 41- 61.

⁴² Gerlach, hekim Salomon’un Avrupalı elçiler ile Sokullu Mehmet Paşa arasındaki aracı rolünü anlatır: “Bütün elçiler, paşa ile halletmeleri gereken sorunları için Dr. Salomon’u aracı olarak kullanıyorlar. Örneğin Fransa kralının [IX. Şarl], erkek kardeşini [Henry de Valois] Lehistan tahtına yerleştirme işine o yardım etti. Venediklilerle yapılacak barış antlaşması da bu İspanyol’un aracılığı sayesinde gerçekleşti. Saygıdeğer efendimin paşa ile halletmesi gereken sorunlar için de gene o aracılık ediyor”. Bkz. Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 542.

⁴³ Gerlach, *a.g.e.*, I, s. 142.

Alamanoğlu mahallesi de yer almaktadır⁴⁴. Bu mahallenin yerini tayin etmek elimizdeki bilgilerle mümkün görünmediği gibi, mahallenin, lakabı taşıyan İsrail v. Yasef ve Salomon Nathan Aşkenazi'den hangisi ile ilişkili olduğu konusu da müphemdir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, ikameti hakkında veri sahibi olduğumuz 43 Aşkenaz arasında bahsi geçen mahallede oturan bulunmamaktadır. Aşkenazların umumiyetle mukim olduğu alan Sirkeci- Eminönü- Tahtakale hattıdır. Cemaat üyelerinin şehirde en fazla iskan oldukları mahalle, 17 Aşkenaz sakini ile Çelebioğlu Mahallesi'dir. Bu durumda, mahalledeki Yahudilerin yaklaşık %10'unu Aşkenazlar oluşturmaktadır⁴⁵. Hacı Küçük, Frenk, Hocapaşa, Hızırbey, Elvanoğlu, İstanbul, Hobbyar mahalleleri ile Balat, Zeyrek, Tophane semtleri de Aşkenaz ikametinin bulunduğu yerleşimler arasında gelmektedir⁴⁶. Söz konusu defterde, cemaat mensubu 41 mükellefin yaşadığı konutların mülkiyet durumu hakkında bilgiler de yer almaktadır. Buna göre, kendi mülkünde ikamet eden Aşkenaz bulunmamakta ve cemaat üyeleri, başka şahıslara veya vakıflara ait meskenlerde kiracı olarak oturmaktadır. Konut malikleri arasında Müslüman isimlerine tesadüf edilmekle birlikte, ikamet için genellikle Yahudilerin ev sahipliğinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak aralarında kadınların da bulunduğu Yahudi ev sahiplerinin hangi cemaatlere tabi oldukları konusu belirsizdir.

1595-97 cizye tahrir kayıtları incelendiğinde, Yahudi hukukuna mahsus "hazaka" teriminin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. İbranice "sahip olma" anlamına gelen hazaka, aslında, kökeni eskiye dayanan ve

⁴⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 100.

⁴⁵ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 119.

⁴⁶ Frenk mahallesinde 3, Hacı Küçük mahallesinde 1, İstanbul mahallesinde 1, Balat'ta 3, Zeyrek'te 2, Hocapaşa mahallesinde 2, Hızırbey mahallesinde 1, Hobbyar mahallesinde (ve Haseki Hamamı tarafında) 6, Tophane'de 1, Alacahamam civarında 1, Arabacılar meydanında 1, Katircılar Hanı civarında 1, Amiller Zindanı kurbunda 1, Sultanhamamı yakınında 1, Elvanoğlu mahallesinde 1 Aşkenaz sakini görünmektedir. Bkz. BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 151. M. Rozen, Hasköy Yahudi mezarlığındaki 1583-1647 tarihlerini kapsayan 805 mezartaşı üzerinde yürütülen çalışmada, Aşkenazlara ait 40 mezartaşı tespit etmiş ve bu sonuca atıfla 1470'lerde İstanbul'a göç eden Aşkenazların ekserisinin Hasköy'e yerleştiğini yazmıştır. Bkz. Minna Rozen, "Public Space and Private Space Among the Jews of İstanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 30 (1998), s. 333. Ancak 1595-97 cizye tahrir defteri, Hasköy'deki Aşkenaz ikametinin zannedildiği derecede olmadığını göstermektedir. Nitekim, yerleşim yeri belirtilen 43 Aşkenaz'dan hiçbiri Hasköy'de oturmamaktadır.

Yahudiler arasında gayrimenkullerin kullanımına ilişkin düzenlemeler getiren hükümlerdir. Yahudilerin kalabalık kentsel alanlarda yaşamak zorunda kaldıkları durumlarda başvuru hazaka hükümleri, Batı’dan gerçekleşen göçlerin yoğunlaşmasıyla bağlantılı olarak Osmanlı topraklarında da hayata geçirilmiştir. Avrupalı göçmenlerin rağbet ettikleri Selanik ve İstanbul gibi şehirlerde Yahudi nüfusunun artışı, konut sorununu ortaya çıkarmış, ev kiralari fahiş fiyatlara ulaşmıştır. Bu durumun Yahudiler arasında rekabet yaratarak, yoksul kesimde maddi sıkıntıya neden olması üzerine hazaka hükümleri uygulanmıştır. Hazaka hükümlerine göre; bir Yahudi, dindaşının ikamet etmekte olduğu Müslüman’a ait bir mülkü, daha yüksek bir meblağ teklif ederek kiralayamazdı. Hatta bu mülkü kiralayabilmesi için, Yahudi olan önceki kiracının tahliyesi üzerinden üç yıl geçmesi gerekirdi. Bu durum, Yahudi kiracıların Müslüman şahıslardan veya vakıflardan kiraladıkları mülkleri uzun süre ellerinde tutabilmelerini sağlıyordu⁴⁷. Bahsi geçen cizye defterinde ise hazaka terimi, kira akdine konu olan ve Osmanlı belgelerinde “Yahudihane” olarak adlandırılan konut tipini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Esasında bu konutların mülkiyeti Müslüman bir şahsa veya vakfa aittir. Kira akdi, malik ile söz konusu mülkü, uzun vadede tasarrufunda bulunduracak ve dindaşlarına kiralayacak olan Yahudi arasında gerçekleşmektedir. Mülk üzerinde tasarrufu bulunan Yahudi, binanın her bir odasını farklı kişilere veya ailelere kiralamaktadır. Böylece, toplu yaşam alanları olarak Yahudihaneler, cizye defterinde ifade edildiği şekliyle hazakalar, özellikle şehrin merkezindeki kalabalık mahallelerde Yahudilerin barınma sorununa çözüm getirmiştir. Şehir merkezinden uzaklaşarak Haliç kıyısındaki semtlere doğru gidildiğinde ise daha az rastlanan bir konut tipi haline gelmiştir⁴⁸. İkametgahının mülkiyeti belirtilen Aşkenaz vergi

⁴⁷ Joseph Nehama, *Histoire des Israelites de Salonique*, II, Librairie Durlacher, Paris, 1925, s. 85- 94. Ayrıca hazaka terimi için bkz. Menachem Elon, “Hazakah” *Encyclopaedia Judaica*, VIII, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007, s. 486- 489. Nehama, hazaka ile Osmanlı hukukundaki “gedik hakkı” arasındaki benzerliğe değinerek, Müslüman mülk sahiplerinin hazakaya uyumlu hareket ettiklerini belirtir. Nehama, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁸ Hocaapaş’a da 206 Yahudi’nin sakin olduğunu saptayan Yerasimos, meskeninin mülkiyeti hususunda bilgi verilen vergi mükelleflerinden yola çıkarak, semtteki ikametlerin üçte birinden fazlasını hazaka olarak tespit eder. 127 Yahudi vergi

mükelleflerinden %20'yi aşkın kısmı hazakalarda sakindir. Bu hazakaların büyük bölümü, Eminönü semti civarında, yani başkentin yerleşim yoğunluğunun en fazla olduğu muhitte tesis edilmiştir. Az sayıda Aşkenaz kendi hazakasinda yaşamaktadır ki bunlar orta gelirlidir. Düşük gelirli diğerleri ise kadın ve erkek dindaşlarının ev sahipliğindeki hazakalarda kiracı konumundadır⁴⁹. Mütevazı şartlar altında yaşamak durumunda kalan Yahudi vergi yükümlüleri için odalar da önemli bir alternatiftir. Aşkenaz cemaatinden, bilhassa Yahudilerin kesif şekilde meskun olduğu Hocapaşa, Hobyar ve Çelebioğlu mahallelerindeki odalarda oturanlar bulunmaktadır. Çelebioğlu mahallesindeki Pertev Paşa odaları ve Hobyar mahallesinde Haseki Hamamı tarafında konumlanan Kasım Paşa odaları bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca bir Yahudi mülkü olarak Alamanoğlu odaları da Hobyar mahallesinde Aşkenazların ikamet için yöneldikleri yapılar arasında yer almıştır⁵⁰.

Stephane Yerasimos, III. Mehmet dönemine ait cizye defteri üzerine yaptığı çalışmasında, vergi mükelleflerinin %30'a yakın bölümünün mesleklerine ulaşarak, İstanbul'daki Yahudi istihdamının sektörel bir dağılımını yapmıştır. Buna göre, şehrin Yahudi sakinleri, tekstilden ticarete, kuyumculuktan gıda üretimine, hizmet sektörüne kadar ekonomik hayatın her alanında faaliyet göstermişlerdir⁵¹. Söz konusu defterde, Aşkenaz cemaatine kayıtlı 65 vergi yükümlüsünden 30'unun mesleği tespit edilebilmektedir. Çalışma yerleri ile ilgili malumat ise birkaç kişi ile sınırlıdır. Meslek tercihinde Aşkenazların en fazla eğilim gösterdikleri sahanın ticaret olduğu anlaşılmaktadır. 14 vergi mükellefi, ticarî hayata ilişkin işlerle meşgul olmaktadır⁵². Bunların arasında en

---

mükellefinin kayıtlı olduğu Balat'ta hazaka oranı %5'tir. Yazar, 49 Yahudi'nin tahrir edildiği Hasköy'de ise hiç hazaka bulamamıştır. Bkz. Yerasimos, a.g.m., s. 127.

⁴⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 151.

⁵⁰ Aşkenazların sakini olduğu diğer odalar şunlardır: İstanbul mahallesindeki Hasan Ağa odaları, Katırcılar Hanı yakınındaki Masko odaları, Arabacılar meydanındaki Şah Çelebi Validesi odaları, Çelebioğlu mahallesindeki Mehmed Paşa odaları, Hocapaşa'daki Acem odaları. Ayrıca Amiller Zindanı civarındaki Ahmet Paşa Vakfı ile Frenk mahallesindeki Kethüda Hatun Vakfı mülklerinde de oturan Aşkenazlar bulunmaktadır. Bkz. BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 152.

⁵¹ Yerasimos, a.g.m., s. 127- 128.

⁵² 17. yüzyılda Fransisken rahip Michel Febvre, Osmanlı ülkesinde bulunduğu sırada gözlemlendiği Yahudilerin ticari maharetini şu cümlelerle açıklamıştır: "Öylesine

önde gelenler, “meyancı” ve “dellâl” şeklinde kaydedilen komisyonculardır. Çarşılarda alım satım işlemlerinde aracılık yapmak suretiyle kazanç elde eden bu meslek erbabının, çalışmalarını genellikle şehrin ticari açıdan en hareketli noktalarında yürütmesi gerekmektedir. Bu nedenle, tellâllardan birisi, Çelebioğlu mahallesindeki ikametine yakın bir mahalde, Mahmut Paşa çarşısında işlerini takip etmekteydi. Kalme Yasef isimli meyancının çalışma mekanı ise başkentte iktisadî yaşamın kalbi konumundaki Bedesten’di. Esasen en kârlı meslek gruplarından olarak yüksek gelir getirmesi beklenen Aşkenaz aracılardan hepsi, ilginç şekilde edna kategorisinde vergilendirilmişlerdi. Ticarî sahada faaliyet gösteren diğer gruplar, çerçiler⁵³ ve pazarcılar idi. Aşkenaz vergi mükellefleri arasında 5 çerçi ve 2 pazarcı bulunuyordu. Çerçilerden Mahmut Paşa çarşısında çalışan İlyâ Danyal ve Çelebioğlu mahallesinde sakin Mayer İsak, cemaatin orta gelir düzeyine sahip az sayıdaki üyelerindendi. Diğer çerçiler ve pazarcılar ise geçimlerini güçlüğüyle sağlıyorlardı⁵⁴.

İstanbul, kıymetli maden ve taşların işlenmesine yönelik zanaatlara her daim talebin olduğu bir kentti⁵⁵. III. Mehmet döneminde, Yahudi vergi mükelleflerinin ilgilendikleri ekonomik faaliyetler arasında, tekstil ve ticaretten sonra kuyumculuk ve mücevherat sektörünün öne

---

becerikli ve çalışkan insanlardır ki kendilerini vazgeçilmez hale getirmişler. Malların değerini ölçmek, kalite kontrolünü yapmak, tercümanlık etmek ya da olup biten her konuda tavsiyede bulunmak olsun, Türk ve yabancı tacirler arasında hizmetinde en az bir Yahudi bulundurmayan tek bir hatırı sayılır aile yok. Kentte olan her şey hakkında eksiksiz ve ayrıntılı bilgilere sahipler: Kimin nesi var, miktarı, kalitesi nedir, satılık mı takas mı ediliyor? Ticaret konusunda aydınlanmak isteyen herkes onlara başvurmak durumunda. Rumlar, Ermeniler gibi öteki doğulu milliyetler bu yetenekte değiller ve Yahudiler kadar becerikli de olamazlar.” Lewis, *a.g.e.*, s. 161.

⁵³ Çerçi, “her nevi ufak tefek eşya satan ve ekseriya para ile satmayı başka mallarla değiştiren gezginci esnaf hakkında kullanılır bir tabirdir”. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, s. 352.

⁵⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 151.

⁵⁵ Bizans aristokrasisinin ziynet ve mücevherat talebine ilişkin bkz. Brigitte Pitarakis, “İmparatorluğun Mücevherleri ve Konstantinopolis’in Kuyumcuları (4.- 7. Yüzyıllar)”, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, 2011, s. 197- 218. Osmanlı İstanbul’unda kuyumculuk zanaatına dair bkz. Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevheri: Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 40- 53; Aygün Ülgen, “Osmanlı Kuyumculuğu”, *Yeni Türkiye*, 6/ 34 (2000), s. 681- 693.

çıkması, bu talebin karşılanmasında Yahudilerin de etkin olduğunu göstermektedir. Dönemin cizye defterinde kayıtlı 44 Yahudi kuyumcudan ikisi ve 16 hakkâktan⁵⁶ biri Aşkenaz cemaatinin mensupları idiler. Kuyumculardan Avraham, zanaatını Alaca Hamam⁵⁷ civarında icra etmekteydi. Ancak değerli madenlerin işlenerek pazara sunulması süreci, zanaatkârlar için kazançlı olabildiği gibi, fiyat dalgalanmalarının yaşandığı ekonomik kriz dönemlerinde maddi zorluklarla karşılaşma tehdidini de barındırıyordu⁵⁸. Nitekim Aşkenaz hakkâk ve kuyumcular, edna sınıfına tabi olarak en cüzi miktarda ödedikleri cizyeleri ile varlıklı olmaktan uzak bir imaj çiziyorlardı⁵⁹.

Yerasimos, zikri geçen çalışmasında, tekstil sektörünü Yahudiler arasındaki en popüler iş sahası olarak saptamıştı. Bu sektörde yönelimin en fazla olduğu meslek kazazlıktı⁶⁰. İstanbul Yahudi cemaatinde mesleği tespit edilen 740 Yahudi vergi mükellefinin 79'unu kazazlar oluşturmaktaydı⁶¹. Fakat şehrin diğer Yahudi toplulukları için geçerli olan bu mesleki yatkınlığın Aşkenazlar için söz konusu olmadığı görülmektedir. Kaynağımızda, kazaz çırağı olarak kaydedilen bir kişiden başka ipek üretimi ile uğraşan Aşkenaz bulunmamaktadır. Yukarıda bahsedilen iş kollarının yanı sıra kazancını şerbetçi, attar, sazende, kürkçü, ferraş⁶², kâtip, ayna imalatçısı, gözlükçü ve gümrük çalışanı olarak temin eden Aşkenazlar da mevcuttur.

⁵⁶ Maden ve taş üzerine yazı (mühür) ve desen hakmeden zanaatkârlardır. İmza işlevi gören mührü resmi muamelelerde kullanma gerekliliğinden dolayı hakkâklık, itibar gören bir meslek olmuştur. Mehmet Zeki Kuşoğlu, "Hakkâklık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s. 204-205.

⁵⁷ Alaca Hamam, Eminönü'nde Çelebioğlu Hoca Alaeddin Cami yakınında idi. Günümüzde, ismini taşıyan bir sokak bulunmaktadır.

⁵⁸ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453- 1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 228.

⁵⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 149- 151.

⁶⁰ İpekçilik, ham ipeği işleyerek ibrişim üreten meslek kolu. Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 655.

⁶¹ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 127- 128.

⁶² Temizlikle ve halı, kilim gibi mefruşatı serip toplamakla görevli hizmetli. Bkz. Tahsin Yazıcı- Mehmet İpşirli, "Ferraş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 408- 409.

Sonuç

İstanbul Yahudi toplumunun Bizans döneminden beri küçük bir parçası olan Aşkenazlar, gerek 15. yüzyıl Avrupa’sındaki yöneticilerin Yahudi karşıtı politikalarının ve sürgün kararlarının bir sonucu olarak meydana gelen göçlerle, gerekse 16. yüzyılda Türk ordusunun Macaristan’daki fetihleri sonrasında gerçekleştirilen nakil faaliyetleri ile giderek büyüyen bir cemaat formunu almışlardır. 16. yüzyılın ilk yarısından yüzyıl sonuna uzanan süreçte, şehirdeki Romanyot kökenli birçok Yahudi cemaati ortadan kaybolurken, Aşkenazların varlıklarını sürdürebilmelerinin en büyük nedeni elbette ki bu göçlerdir. Dönemin tanığı arşiv vesikaları, 16. yüzyılın sonuna doğru nüfuslarının 2,5 kat arttığına işaret etmektedir. Buna rağmen Aşkenazlar, Batı ve Güney Avrupa’dan iltica eden Yahudilerle kıyaslandıklarında, “Kendi Gelen” cemaati içerisinde demografik açıdan oldukça zayıf kalmaktadırlar.

16. yüzyılda İstanbul Yahudi toplumunun cizyelerini tahsil etmek gayesiyle yapılan sayımları listeleyen defterler, Aşkenazların ekonomik durumuna dair çok da olumlu bir tablo çizmemektedir. Mükelleflerin mali gücü dikkate alınarak hesaplanan cizye miktarlarına bakıldığında, vergisini en düşük tutarda ödeyen kişilerin sayıca fazla olduğu görülmekte, dolayısıyla cemaat mensuplarının büyük bölümünün yaşamını maddi güçlüklerle devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Aşkenazların Osmanlı başkentinde ekseriyetle, diğer Yahudi topluluklarının da yoğun şekilde ikamet ettikleri Sirkeci- Eminönü-Tahtakale muhitinde meskun oldukları görülmektedir. Gösterişten uzak meskenlerde, hatta şehrin kalabalık mahallelerinde Yahudihane denilen konutlarda, çoğunlukla dindaşlarının ev sahipliğinde kiracı olarak oturmuşlardır. Kazançlarını muhtelif iş kollarında çalışarak sağlamış, özellikle ticari sahadaki meslekleri icra etmişlerdir. Yerleşim alanlarının şehrin iktisadî merkezinde bulunması ve icra ettikleri mesleki faaliyetler, kent yaşamıyla bütünleşmiş olduklarını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, MAD.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler), No. 2060, 14393, 14932.

BOA, TT.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri), No. 210, 240.

BOA, A.DVNS.MHM.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri), No. 104.

BOA, MFB (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Müzehheb Ferman ve Beratlar), No. 680.

GŞS (Galata Şer'iyeye Sicilleri), No. 25, 27, 40.

Kitap ve Makaleler

"Ashkenaz", *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, s. 569- 571.

"Ashkenaz", *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, Ed. Zwi Werblowsky-Geoffrey Wigoder, Adama Books, New York 1986, s. 45.

Aydın, Mehmet, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 14/14 (Mart 2002), s. 5- 25.

Baer, Marc David, *Sultanic Saviors and Tolerant Turks: Writing Ottoman Jewish History, Denying the Armenian Genocide*, Indiana University Press, Indiana 2020.

Barnai, Jacob, "On the History of the Jews in the Ottoman Empire", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture*, Ed. Esther Juhasz, Israel Museum, Jerusalem 1990, s. 19- 35.

Elon, Menachem, "Hazakah", *Encyclopaedia Judaica*, VIII, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, s. 486- 489.

Epstein, Mark Alan, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg 1980.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yayınları, Ankara 2003.

Franco, M., *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*, Librairie Durlacher, Paris 1897.

Galante, Avram, *Histoire des Juifs de Turquie*, II, Isis Press, İstanbul 1961.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 1995.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573- 1576*, I, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577- 1578*, II, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Hacker, Joseph, “The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries”, *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Ed. Aron Rodrigue, Indiana University, Bloomington 1992, s. 1- 65.

İnalçık, Halil, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 45- 48.

İnalçık, Halil, “Foundations of Ottoman- Jewish Cooperation”, *Jews, Turks, Ottomans: a Shared History Fifteenth through the Twentieth Century*, Ed. Avigdor Levy, Syracuse University Press, New York 2002, s. 3- 14.

İrepoğlu, Gül, *Osmanlı Saray Mücevheri: Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, İstanbul 2012.

Kaya, İlyas Ozan, *Şer’iyye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600-1625)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Nevşehir 2018.

Kobler, Franz, *Letters of Jews Through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century*, Ararat Publishing Society, London 1953.

Kurt, Menderes, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomasisinde Bir Yahudi Hekim: Salomon Aşkenazi, *Osmanlı’da Diplomasi, Siyaset ve Savaş*, İstanbul 2020, s. 41- 61.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki, “Hakkâklık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s. 204- 205.

Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.

Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-da Yayınları, Ankara 1985.

Levy, Avigdor, *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, Princeton 1994.

Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

Lewy, Guenter, *Jews and Germans: Promise, Tragedy and the Search for Normalcy*, The Jewish Publication Society, Lincoln 2020.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Miller, Jaroslav, "Between The Ottomans and the Habsburg: Hungarian Jews After the Mohacs Catastrophe", *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica*, 3 (June 2004), s. 99- 104.

Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Çev. Şinasi Altundağ, *Bellekten*, 8/ 32 (1944), s. 599- 652.

Nehama, Joseph, *Histoire des Israelites de Salonique*, II, Librairie Durlacher, Paris 1925.

Ojalvo, Harry, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaalarına İlişkin Kısa Tarihçe*, 500. Yıl Vakfı, İstanbul 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Pitarakis, Brigitte, "İmparatorluğun Mücevherleri ve Konstantinopolis'in Kuyumcuları (4.- 7. Yüzyıllar)", *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul 2011, s. 197- 218.

Roth, Cecil- Bornstein- Makovetsky, Leah, "Ashkenazi Solomon", *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, s. 577- 578.

Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453- 1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Rozen, Minna, "Public Space and Private Space Among the Jews of İstanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 30 (1998), s. 331- 346.

Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, İstanbul 1999.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, II, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Szende, Katalin, "Scapegoats or Competitors? The Expulsion of Jews from Hungarian Towns on the Aftermath of the Battle of Mohacs (1526)", *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, Ed. John Tolan, Brepols Publishers, Turnhout 2015, s. 51- 83.

Teoman, Zeki, "Budin Şehrinin Anahtarlarını Kanuniye Kim Teslim Etti?" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 12 (1987), s. 14- 17.

Ülgen, Aygün, "Osmanlı Kuyumculuğu", *Yeni Türkiye*, 6/ 34 (2000), s. 681- 693.

Van Straten, Jits, *The Origin of Ashkenazi Jewry: the Controversy Unreveled*, De Gruyter, New York 2011.

Veinstein, Gilles, "Jews and Muslims in Ottoman Territory before the Expulsion from Spain", *A History of Jewish-Muslim Relations: From the Origins to the Present Day*, Ed. Abdelwahab Meddeb- Benjamin Stora, Princeton University Press, Princeton 2013, s. 164- 170.

Yazıcı, Tahsin- İpşirli, Mehmet, "Ferraş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 408- 409.

Yerasimos, Stephane, "La Communauté Juive d'Istanbul a la Fin du XVIe Siecle", *Turcica: Revue d'Etudes Turques*, 27 (1995), s. 101- 130.